

РАДОМИР СТАНИЋ

МОНАСТИР КОВИЉЕ

Наша научна истраживања средњовековног културног наслеђа, а нарочито уметничких достигнућа у тз. турском периоду, обележена су у послератним годинама низом значајних студија, чланака и прилога, којима су утврђене основне представе и појмови о главним токовима развоја уметничке делатности српског народа у периоду од XI до XIX века.¹ Иако су та настојања поред најизразитијих тежњи за обелодањивањем фундаменталних карактеристика и капиталних уметничких доприноса наше културно-историјске прошлости носила у себи и тежње за рекогносцирањем и проучавањем али истовремено и занимљивих остварења, специфичних и ретких по многим својим обележјима, ипак су остали многи споменици у дубокој анонимности или на периферији не само озбиљнијих и дугорочнијих интересовања, већ и ван успутних дотицања. Међу такве споменике који по својој временској историјској па и стваралачкој интегралности представљају ретка сведочанства културне прошлости Срба, може се убројити и манастир Ковиље.

Досадашња интересовања према њему испољена су само у оквирима спорадичних историјских разматрања, док су све његове сликарске вредности остале не само неуочене, већ и научно недотакнуте. Стога наш приступ има за тежњу да садржи аспект ширег посматрања, како прошлости манастира тако и својстава, оличених оним што у себи садржи својим архитектонским и ликовним вредностима.

Све што је до сада о Ковиљу написано, не само да је незнатно по обиму, него је засновано, мање-више, на традицијама и предањима

тако да у описима прошлости овог манастира преовлађују произвољност и романтичарска застрањеност. Први и најстарији опис манастира, веома сажет, дао је митрополит Михаило.¹ О архитектури и живопису овог споменика готово никада није било речи. Сви досадашњи написи настојали су да осветле историјску прошлост. Једини прилог о овом манастиру, који по својој објективности и стручности заслужује пажњу, потекао је из пера Р. Ускоковића.² Међутим, ни овај аутор није дотакао проблем архитектуре, чак ни у најопштијим цртама. Што се тиче живописа, он је једва споменут, и то само толико да фрагментарно постоји. Ускоковић је у свом кратком опису сабрао и систематизовао све изворе у којима се манастир спомиње као и податке који бацају извесно светло на његову прошлост. На основу овог описа В. Петковић је у свом познатом Прегледу донео најстереотипнију белешку која, у ствари разматра дотадашња скучена сазнања о Ковиљу.³ Овде се чак ништа не спомиње о постојању фресака и других старина. Занимљиво је да је Ковиље заобичено чак и у послератним нашим енциклопедијским издањима, у којима су своје место нашли културно-историјски објекти са знатно мањим вредностима.⁴

Манастир се налази у Старом Влаху, у селу Смиљевцу, удаљеном око 25 км од Ивањице, у засеоку Ковиље, по коме је манастир добио своје име. Лоциран је на једном платоу под врхом, такође, званом Ковиље, на десној обали речице Ношнице. Приљубљен је уз једну високу стену с којим скоро представља јединство. Скривен је у сенкама густе шуме којом су обрасли обронци Јавора. Његов спољни изглед (сл. 1 и 2) више оставља утисак профане грађевине него хришћанске богомоље. Све до недавно био је неприступачан, у чему, можда, и треба тражити разлоге његовој анонимности. Прокопавањем пута Ивањица — Братљево — Смиљевац, до манастира се може, уз веће напоре, доћи теренским колима.

У великој старости, улози у угледу Ковиља у прошлости сведочи веома јака традиција која је и данас очувана и присутна у народу Старог Влаха. Међу старијим људима круже бројна предања која објашњавају како је настало Ковиље и какве је мене и потресе доживљавало у прошлости.⁵

Манастир, који је посвећен св. Арханђелима, састоји се од две цркве које су данас обухваћене једном архитектонском целином, видљивом споља у облику грађевине под једним кровом (сл. 1 и 2). Не зна се када је основан, али судећи по народној традицији и по извесним елементима, он је, свакако, постојао још у Средњем веку,

само, наравно, не у данашњем облику. Старија и мања црква, за коју народ каже да је „старија од Студенице”,⁶ посвећена је св. Арханђелима — манастирским патронима, док је млађа и знатно већа св. Николи.

Оснивању манастира претходила је градња цркве Св. Арханђела која је својим северним делом призидана уз стену. По свом карактеру, положају и величини црква спада у ред тзв. пећинских храмова испосничког типа, чије је порекло доста старо, али недовољно испитано.⁷ Поставља се питање када је саграђена ова црква. У оскудици података који би бар посредно могли да укажу на приближно време њеног настанка, ослонићемо се на неке важније моменте у развоју духовног живота у Моравичком крају који могу да нам буду од помоћи у разрешавању овог проблема. Манастир Придворица, најважнији култни центар моравичког Старог Влаха, имао је веома значајну улогу у развоју монаштва овог краја. Подигнута, вероватно, пре или бар у време Студенице,⁸ Придворица је, свакако имала видног утицаја као одређено упориште и култно исходиште на подизању цркава у овом крају. С правом се може претпоставити да је у њеном окриљу као моћног патрона дошло до оснивања и изградње култних објеката у њеној околини. У оквиру ове претпоставке може се, на пример, објаснити оснивање цркава у Остатији, Бруснику, Коритнику, Бинићима, Милићима и другим местима у овом крају за које се скоро поуздано зна да су савременице са Придворицом, или су нешто касније саграђене. Ковиље је релативно близу Придворице, чак није далеко ни од Студенице, најснажнијег верског и духовног средишта у овом делу Србије. У одговору на постављено питање може се истаћи да су Придворица и Студеница у свом моћном зрачењу имале одсудну улогу у подизању цркве, односно оснивању манастира Ковиља. Према томе, већ крајем XII или почетком XIII века треба тражити време настанка овог манастира. О томе, на одређен начин, сведоче и остаци живописа у старој цркви, о којима ће касније бити речи.

Изванредно је тешко било шта рећи о првим деценијама манастирске прошлости. Ни у једном средњовековном извору не nailазимо на помен Ковиља. Мутне су све представе о његовом животу у Средњем веку. О оснивачу манастира и ктитору цркве такође немамо никаквих података. Све претпоставке сводиле би се на неоснована нагађања. Међутим, ипак се с правом може поклонити пажња веровању да је манастир основала нека од група монаха који су имали циљ ширење и јачање верских утицаја.

Ковиље се први пут спомиње 1606. године у Крушевском поменику,^{8*} а затим 1651. године у једном запису у коме се говори о обнови манастира. Овај запис, који је у два маха објављен,⁹ налази се на једном рукописном четворојеванђељу које је 1651. године поклонио манастиру Ковиљу последњи пећки патријарх Гаврило, родом из села Штиткова код Н. Вароши из чувене и старе кнежевске породице Рашковићи.¹⁰ Из садржине записа¹¹ види се да патријарх поклања четворојеванђеље манастиру са старом црквом Св. архистратига Михаила и Гаврила и новим храмом Св. Николе. Даље, из записа се сазнаје да је Гаврило, док је био рашки митрополит, наишао на давно опустели манастир који је, како се у запису каже, обновио 1644. године. Као ктитор обнове у манастиру је остао још неко време док је консолидовао монашки живот и док је повратио манастиру нека отета добра. Исте године је саграђена црква Св. Николе и, вероватно, живописана. Обновивши Ковиље и средивши прилике у њему, Гаврило је постављен за пећког патријарха.¹²

Од подизања цркве Св. Николе, тј. од обнове манастира, можемо са више података да пратимо његову прошлост. Ти подаци су, углавном, садржани у појединим записима који су настали од друге половине XVII па до краја XVIII века.

Изгледа да је Ковиље егзистирало у пуном развоју, мада с променљивом срећом, и да се његов утицај највише осећао првих деценија XVIII века, односно у време када је Аустрија завладала овим крајевима. Подаци из тог времена обавештавају нас о томе да је манастир доста имућан и напредан и да је био врло поштован и познат не само у Старом Влаху, већ и у широј околини. Особитом угледу манастира допринела је чињеница што је у њему дуже време радила школа за припремање калуђера и свештеника. У њој је оспособљен већи број младих монаха који су одлазили на службу у најудаљеније крајеве. Тако је приликом обиласка цркава у северноисточној Србији егзарх београдских митрополита 1733. године нашао у пожаревачком селу Шетоњи свештеника Нешка Стефановића, пореклом Херцеговца, који је негде око 1720. године „учио књигу“ у Старом Влаху, у манастиру Ковиљу, код духовника Филипа.¹³ Исто тако, приликом обиласка цркава Ваљевске епархије 1736. год. спомиње се у селу Страгарима неки поп Веселин, родом из старовлашког села Трудова, који је учио „вешбињам у манастиру Ковиљу“ код игумана Димитрија. Овог попа закалуђерио је 1711. године владика Јеврем.¹⁴ Тешко је веровати да се ова школа у многоме разликовала од осталих монашких школа које су биле уобичајене код осталих манасти-

ра, али да је она у забаченом и заосталом Старом Влаху имала одређен културни значај, и у то не треба сумњати.

Поред повољних вести које нас обавештавају о релативно нормалном животу манастира у првој половини XVIII века, изненађује нас један запис драматичне садржине.¹⁵ Овај запис, који се налази на једној старој штампаној књизи у манастиру Гомионици,¹⁶ говори нам како је манастир Ковиље 1762. године запао „у љути дуг и глобу“ због тога што је један његов ђак убио неког Турчина. За откуп свих глава и очување добара калуђери су, како се чита у запису, били принуђени да дају Турцима, „шес кеса аспири“ и низ других дарова, услед чега је манастир запао, наводно, у велику економску кризу. Иако, чини се, овај податак може да збунује што нам говори о невољама манастира у време кад је живот у њему био сасвим пристојан, ипак су овакви потреси могући с обзиром на екцесе какав је био убиство Турчина од стране манастирског ђака. Негде отприлике из овог времена потиче податак на основу кога сазнајемо да је у манастиру Ковиљу живео игуман Данило са још седам калуђера.¹⁷ Исто тако у то време спомиње се нека монахиња по имену Ефросинија, родом из Нове Вароши која је живела у манастиру.¹⁸ Очигледно је да ови подаци илуструју организованост монашког живота који се одвијао по традиционалном устројству у условима, који су, колико толико, гарантовали извесну безбедност.

У народу је присутно веровање о некадашњем великом богатству манастира. Он је поседовао целу планину Ковиље и читав низ оближњих заселака. На сред планине Ковиље, како је забележио Р. Ускоковић,¹⁹ на путу којим се приступало манастиру, налазила се велика камена чесма као манастирска задужбина. Одавде је цевима била спроведена вода до манастира. Овом водом народ се често умивао, верујући у њену исцељујућу моћ.

Још неки подаци бацају одређено светло на прошлост овог споменика. На једном рукопису који је 1941. године настрадао приликом пожара у Народној библиотеци у Београду, био је запис из 1749. године који говори да је тај рукопис, **Месечник**, био својина манастира Ковиља. Запис је писао јеромонах Арсеније Троичанин који је половином XVIII века припадао манастирском монашком братству.²⁰ У сваком случају, овог Арсенија треба довести у везу са манастиром Св. Тројице на Овчару, или са манастиром Св. Тројице пјеваљске.

Године 1772. манастиру Ковиљу, како је забележено на једном рукопису из збирке САН,²¹ даривао је неки Вуле Мијушковић из

Васиљевића једно сребрно кандило које је ставио „пред икону Богоматере” у присуству монаха Филипа и „служителице Еуфросиније монахиње от Нове Вароши”. Четири године касније нека Софијана из Нове Вароши дарује манастиру некакав казан „да га нитко нема от манастира отимати”.²²

И, најзад, последњи непосредни помен манастира у XVIII веку сусрећемо 1778. године, такође у једном запису на старом рукопису из збирке САН.²³ У овом запису се каже да је нека „благодородна госпожа Софијана Лазиница из Нове Вароши” по трећи пут учинила прилог манастиру, дајући му овог пута све што је имала у Новој Вароши.²⁴

До када је Ковиле било као манастир, тешко је рећи, јер о томе нема никаквих података. По претпоставци Р. Ускоковића, манастир је претворен у мирску цркву негде после 1813. године, када су се у овом крају водиле огорчене борбе Срба под Караборћем, с једне, и Турака с друге стране.²⁵ Као парохијска црква од тог времена је, вероватно, била непрекидно активна. Првих година Милошеве владавине парох цркве је био Данило Ђурчић, пореклом из црногорског племена Дробњака, који је умро од „асталука” и сахрањен у Белиштима, на месту где су некада биле манастирске ћелије за монахе.²⁶ Године 1867., заслугом свештеника, крај цркве је отворена основна школа за коју се мисли да је једна од најстаријих школа у овом крају. Школа је у време јаворског рата 1876. године паљена и прекидала са радом, али је касније поново била активна.²⁷

Иако је већ одавно парохијска црква, у народу се данас овај споменик држи као манастир. Служба се редовно обавља у цркви Св. Николе, док се у цркви Св. Арханђела богослужење одржава само повремено.

ЦРКВА СВ. АРХАНЂЕЛА

Најстарији објекат данашњег манастирског комплекса, који представља јединствену архитектонску целину, јесте црква Св. Арханђела. Не поседујући било какве одређене податке о њеном настанку, покушали смо да је доведемо у везу са присуством манастира Придворице и њеног деловања на ширењу и јачању верских утицаја, што ће рећи да градњу цркве и оснивање манастира треба тражити у Средњем веку. Посвећивање св. Арханђелима проистекло је, вероватно, из чињенице што је црква по својој диспозицији и карактеру пећинска, а по једној легенди арханђел Михаило први пут се појавио

у пећини.²⁸ У осталом, не мали број пећинских цркава код нас и у осталом православном свету посвећен је или арханђелу Михаилу или култу оба арханђела — архистратизма Михаилу и Гаврилу.

Приликом градње цркве св. Николе, у тренутку обнове манастира, у архитектонску структуру целине унете су значајне промене које су не само нарушиле првобитни интегритет цркве Св. Арханђела, већ су у знагној мери деградирале аутономност овог објекта, па је стога врло тешко добити јасну представу о њеном некадашњем изгледу.

Црква по својим димензијама спада у доста мале грађевине које су зидане скромним средствима и без већих претензија (сл. 3). Пошто је при градњи павучена под стену, од спољних зидова слободни су јој само јужни и делимично западни и источни. На тај начин по свом спољном изгледу у архитектонском смислу не долази до изражаја, док је унутрашњост резултат лепог архитектонског решења. У основи је једнобродна са доста великом олтарском апсидом која је и споља и изнутра у облику полукруга. Пресведена је полуобличастим сводом, а апсида полукалотом. Упадаљиво је присуство прислоњених лукова на северном зиду, док је јужни, нешто дебљи, изведен слободно, без икаквих конструктивних ојачавајућих елемената. Овај систем прислоњених лукова ослања се на два пиластра који су у висини капитела профилисани.²⁹ Та два пиластра у ствари, носе три лука, од којих се западни и источни својим спољним крајевима ослањају на зидове, односно из њих израстају. Занимљиво је питање због чега је градитељ употребио прислоњене лукове само на северном зиду. Треба нагласити да је ово врло редак, готово изузетан, пример непотпуне примене оваквих конструктивних елемената. Типично је, наиме, да се по један, два или три пара лукова употребљавају на оба бочна зида с циљем да се ојача и обезбеди носивост зидова на које се ослања свод. Овде је немар одступио од тог правила. Учинио је то вероватно због тога што је претпоставио да је оптерећење веће на северном зиду. У сваком случају овај зид је наслоњен уз зид стене. Она је делимично наслоњена на свод, односно спољна површина свода приљубљена је уз шупљину стене, што је мајстора могло да наведе на веровање да би временом могло да дође до евентуалног одроњавања дела стене која би, можда, угрозила свод, а самим тим и грађевину. Стога, да би избегао такву опасност при градњи северног зида, применио је систем прислоњених лукова. Свод је, иначе, грађен од тесане сиге. У свод су уграђени керамички лонци који су с унутрашње стране, због оштећености

малтерног слоја, видљиви. Ови лонци имају карактер или статичне или акустичне функционалности, што још увек није у потпуности разјашњено.

Унутрашњи простор цркве је, с обзиром на величину, прилично разуђен. Карактерише га, на пример, присуство пет већих или мањих ниша које су распоређене тако што сваки зид има по једну, а проскомидија и ђаконикон су оличени са две веће нише. Вертикалне зидове и почетак свода у унутрашњости раздваја профилисан венац изведен од сиге (сл. 7). Пада у очи један занимљив детаљ на своду цркве. То је врло мала слепа купола, боље рећи нека врста дубље нише на своду, која би на неки начин требало да имитира куполу.

С обзиром на начин како је црква постављена у односу на стену, било је једино могуће да се у цркву улази са јужне стране. У храм светлост продире једино кроз прозор који се налази на апсиди. Прозор није било могуће поставити у главној подужној оси како је то увек било уобичајено, јер је стена са својом шупљином захватила делимично апсиду. Услед тога је он померен знатно јужније, готово на завршетку лучног испупчења олтарске апсиде и на почетку полукалоте. Овај једини прозор ни издалека не обезбеђује потребну количину светлости, па је унутрашњост храма веома мрачна. Скреће пажњу чињеница да је под цркве израђен од лепо обрађених плоча од белог радочелског мермера, што је релативно редак случај код овако скромних цркава. Зидови грађевине изведени су, поред употребе сиге за градњу свода, од ломљеног кречњака.

За истраживача је од значаја што се у овој цркви налазе фрагменти пластике од белог мермера. По својој форми и орнаментима, три фрагмента могла су да сачињавају свећњак цркве (сл. 9). Ако би требало установити време када је овај свећњак настао, онда треба рећи да би било смело тврдити да потиче из времена настанка цркве. Има више основа за тврђење да он потиче из XVI или XVII века, можда из времена градње цркве Св. Николе. Шта више, природно је претпоставити да је овај свећњак био намењен новој цркви.³⁰ Међутим, један капитал неког стуба, такође од белог мермера (Сл. 8), без обзира с колико рустичности био клесан, указује, по свему судећи, на своје античко порекло. То би, бесумње, могло да послужи као индикација да се својевремено у близини Ковиља налазило неко римско насеље са храмом од кога се овај капитал као једини фрагмент случајно сачувао. Како да је он доспео у цркву, тешко је рећи. Археолозима би он могао да наговести извесне могућности у

потрази за античким локалитетима у овом крају, за које се на основу садашњих сазнања претпостављало да су сасвим ретки, готово изузетни.

По свом архитектонском концепту са основом једнобродне грађевине и са полукружном олтарском апсидом, црква има доста сродности са многим црквама истог типа које потичу из XII и XIII века, али њена конструктивна недоследност и необичност у погледу једностране примене прислоњених лукова чини је сасвим усамљеном.

Особиту вредност у овој цркви представља живопис који до сада није ни уочен нити уопште разматран. На жалост, он је толико оштећен и упропашћен да је сачуван, углавном, само у фрагментима који нам не омогућавају потпуну анализу. Ипак, по неким уочљивим општим одликама могу се уочити покушаји изрицања неких основних констатација.

Црква је несумњиво, на свим унутрашњим зидним површинама била декорисана. Од целокупног фреско-ансамбла остао је незнатан део који је у таквом стању да само делимично може да укаже и то искључиво само на нека ликовна својства. О тематским и иконографским карактеристикама не може уопште бити говора. Фреске су делимично сачуване само на своду, док су на свим осталим површинама потпуно уништене. Зато је немогуће остварити било какву представу о њиховом распореду. Може се претпоставити да се остаци преосталог живописа на вертикалним зидовима и у конхи апсиде налазе испод малтерног слоја и кречних намаза који су временом постављени. Наравно, потребно је извршити одговарајућа испитивања да би се установила стварна количина живописа. Фрагментарно сачуване фреске изгубиле су много не само од својих колористичких вредности, јер је пигмент добрим делом уништен или јако оштећен, већ и од својих сликарских квалитета.

Сачуване партије живописа сачињавају само делимично оштећене фигуре, док не постоји ни једна сцена. Свакако је најбоље очувана представа Исуса Христа Пантократора (сл. 11). Приближно су слично сачуване две фигуре пророка, међу којима је један, с обзиром на део сачуване сигнатуре (НСАН...), пророк Исаијла (Сл. 10). Потпуно је уништена фигура пророка Авакума, од које је сачувана само сигнатура АВАКУМЪ. Сви остали пророци су уништени. У ниши свода, тј. у малој слепој куполи, налази се представа четири анђела, чије су фигуре јако оштећене. Уочљиви су трагови медаљона

са попрсјима светитеља и светитељки. То је, у ствари, све што је од живописа данас видљиво.

Иако су оштећења изражена у таквој мери да се не може уопште говорити о правој очуваности фресака чак ни у најмањем проценту, ипак нам поједини детаљи, који су, на срећу, задржали првобитне одлике, пружају могућност за стицање основних представа о живопису цркве Св. Арханђела. Највећу могућност за то допушта нам један део Исуса Христа Пантократора. Његов лик са инкарнатом је јако оштећен, али је зато добро очувана десна половина његовог попрсја с руком која благосиља. Сличан је случај с појединим симболима јеванђелиста који су у целости очувани. У основне карактеристике овог сликарства, судећи по релативно очуваним ликовима двају пророка, спадају, пре свега, богатство колористичке скале, уравнотеженост цртежа и боје, солидан цртеж и квалитет фреско технике. Употреба топлх бојених односа и њихово вешто хармонизовање одаје сликара са снажним осећањем пиктуралности. Инкарнат је изведен са светлим окером, а сенчења су потенцирана мрким и зеленкастим тоновима, док су осветљења дата белим рефлексима.

На основу доста тешко уочљивих одлика којима је обележено ово сликарство, може се извести закључак да се оно уклапа у наше ликовно наслеђе прве половине XIII века, када графицизам све више уступа место тзв. пластичном сликарству. Овај живопис је изразит пример те тзв. прелазне фазе. Не поседујући обележја репрезентативног дворског сликарства овог времена, већ одлике монашке уметности која све више почиње да узима маха, фреске из ковиљских Св. Арханђела указују на пут развоја српског зидног сликарства монашког карактера које ће убрзо добити праве пластичне вредности.³¹ Одређеније оцене о припадности анонимног ковиљског мајстора некој од постојећих сликарских радионица XIII века морају да изостану, јер фонд сачуваних фрагмената ових зидних декорација и немогућност да се уоче основна тематска и иконографска обележја, то не дозвољавају. Нема сумње да би конзерваторске интервенције, откривање фрагмената који су под слојевима малтера и кречних намаза и њихово чишћење, учиниле изванредан допринос не само потпунијем сагледавању овог до сада непознатог зидног сликарства, већ и доношењу компетентнијег суда о његовим вредностима, улози и месту у развоју српског средњовековног зидног сликарства.

ЦРКВА Св. НИКОЛЕ

Запис на четворојеванђељу³² сачувао нам је драгоцене податке

о градњи ове цркве, односно о обнови манастира. По том запису црква је саграђена 1644. године. Уједно, то је једини податак на основу којег сазнајемо време обнове манастира и подизање цркве. Као што смо видели, манастир је обновио и цркву саградио пећки архиепископ Гаврило. У запису се каже да је манастир био опустео, али остаје неизвесно да ли је на месту цркве Св. Николе била каква грађевина. Изглед манастира Св. Арханђела у Црној Реци код Тутина, који је сачуван у првобитном стању, упућује на могућност да је и црква Св. Арханђела у Ковиљу била у склопу са другим објектима, односно да је представљала јединство са неким од објеката који је евентуално био на месту новосаграђене цркве. Може се претпоставити да је тај објекат, који је евентуално служио као станиште калуђера, порушен. На ову помисао наводи сам положај старе манастирске цркве која у многоступе подсећа на положај цркве Св. Арханђела у манастиру Црна Река.

Црква је саграђена на тај начин што је својом северном страном прислоњена уз јужни зид цркве Св. Арханђела. Постављена је тако да стару цркву обухвата својом величином, потискујући је и деградирајући је. Истовремено, њеном изградњом дефинитивно је уобличен општи изглед комплекса. Над комплексом је кров помало необичне форме, који се на источној страни купасто завршава. Ова црква је знатно већих димензија од старог храма. Поред наоса има припрату која је првобитна и ексонартекс који је, свакако, касније дограђен. Над ексонартексом се до пред последњи рат налазио мањи импровизовани звоник који је порушен.

По својој основи црква је једнобродна грађевина. На истоку се завршава пространом олтарском апсидом која је изнутра полукружна, а споља петострана. Над наосом се уздиже слепа купола, односно калота која је конструисана помоћу неке врсте пандантифа, ослањајући се на лукове. Припрата је пресведена попречним полуобличастим сводом, а ексонартекс калотом. Првобитно, црква је имала само западна врата. Средином прошлог века када је, изгледа, црква делимично обновљена, направљена су нова јужна врата.³³ У унутрашњост цркве светлост продире кроз четири прозора који су распоређени тако што се по један налази: на олтарској апсиди, јужном зиду наоса, јужном зиду припрате и јужном зиду ексонартекса. Прозори су прилично велики и имају врло лепе дрвене решетке. У унутрашњим зидовима налази се пет ниша различите величине. Зидови цркве грађени су од ломљеног камена кречњака и шкриљца, док су сводови, као и неки допрозорници, изведени од тесане сиге. Подови

наоса и припрате су од лепо обрађених камених плоча, а у ексонартексу од бетона. Спољни зидови су омалтерисани и окречени. Кровни покривач је од шиндре. Концепција архитектонског решења грађевине не показује никакво директно ослањање на традиције било које стилске групе у развоју нашег средњевековног сакралног градитељства, као што је то прилично чест случај са споменицима који су настали у XVI и XVII веку. Поједностављена у свом решењу, она показује једино везу с неким објектима који излазе из оквира одређених стилских карактеристика. Поједини елементи у архитектури храма указују на извесне необичности. Тако је појава свода у облику калоте над наосом нетипична конструктивна варијанта у нашем архитектонском наслеђу. Храмови су обично надвишавани кубетом или полуобличастим или другом врстом свода. Калота се примењује много чешће као вид засвођавања, или још више код спољних припрата, као што је то случај код цркве Св. Преображења у Придворици, а сасвим ретко код наоса.

Калота у наосу, међутим, упућује на једну претпоставку, додуше доста смелу, али коју ћемо изнети. Црква је, наиме, од своје градње до данас вероватно радикалније обнављана. Пустошена је и горела, јер друкчије се не би могло протумачити пропадање живописа у највећој мери. Приликом евентуалне радикалније обнове могла је да претрпи знатније измене, како у свом општем изгледу, тако у појединостима које карактеришу њену архитектонску и конструктивну особеност. У оквиру овакве могућности претпоставка би се састојала у томе што је црква првобитно вероватно имала кубе које се порушило. Када је црква оправљена, уместо кубета, чије је извођење захтевало већу вештину и више средстава, добила је свод у облику калоте. Испитивања би могла да пруже одговарајуће податке за потврду или одбацивање ове хипотезе. Појава калоте над наосом и њена неубичајеност могу се објаснити утицајем исламске архитектуре. Као што је познато, већина објеката исламске сакралне и утилитарне архитектуре засвођена је калотом. То се односи на објекте као што су: памије, медресе, хамами, турбета, мектеби и др.³⁴ Овако јако изражен утицај ове архитектуре на цркви Св. Николе (он је видљив и у начину завршавања ниша у олтарском простору које имају облик типичан за прозоре исламских грађевина, сл. 4), упућује на закључак да је градитељ или мајстор при обнови био човек који је био добро упућен у начин грађења исламских објеката. Шта више, не би се много погрешило ако би се утврдило да ковиљски мајстор био искусан градитељ исламских грађевина које је по-

дизао у Старом Влаху или у областима где је градња оваквих објеката била интензивнија. У недостатку добрих мајстора православне вероисповести приликом градње или обнове грађевине, ангажован је, можда, неимар исламске припадности који се истакао као градитељ џамија. Познајући конструктивне принципе при засвојавању џамија, он је та своја искуства директно применио на ковиљској цркви Св. Николе. И друго тумачење: да је мајстор православне вероисповести у свом неимарском опредељењу и активности подизао објекте исламске архитектуре, па се са искуствима извођења оваквих грађевина прихватио градње и обнове цркве у Ковиљу на којој су та искуства дошла до изражаја — такође има основа.^{34a} Било како било, ова црква са упадаивим елементима оријенталног градитељства спада у карактеристичне и ретке споменике тзв. турског периода који су грађени под утицајем исламских архитектонских традиција.³⁵

Црква је одмах после градње на својим унутрашњим зидним површинама добила живопис. Фрескама су били украшени зидови и сводови олтарског простора, наоса и припрате, што се види по остацима фреско малтера. Све фреске су уништене или прекривене малтерним слојем или кречним намазима. Само се местимично могу уочити поједини фрагменти на зидовима наоса. Једино сачувана фигура из читавог фреско ансамбла налази се у ниши наоса изнад врата. То је попрсје Исуса Христа као анђела великог савета. Иако јако оштећен, лик Христов допушта могућност сагледавања основних техничких, ликовних и стилских карактеристика. На тамноплавој позадини, која је јако оштећена, приказан је Исус Христос у убицајеној допојасној представи са крилима и са раширеним рукама. Младолик, леподик и енергичан, Христос је у достојанственом и мирном ставу. Обучен је у зелени хитон и пурпурни химатион. Крила су му црвенкасте боје, а ореол жутог окера са представом крста у тамном океру и са сигнатуром $\tilde{\text{ic}} \tilde{\text{xc}}$ исте боје. Коса и брада као и обрве осликани су кестењастим потезима кичице. Инкарнат је изведен у океру са тамнозеленим и мрким осенчењима и светложутим рефлексима који означавају осветљења. Падају у очи врло лепа слова кестењасте боје којима је исписана сигнатура: $\tilde{\text{ag}} \tilde{\text{gl}} \tilde{\text{a}}$ великог савета. Својом лепотом и минуциозношћу истиче се систем орнамента који уоквирују фигуру Христа. Састоје се од стилизованог лица и цвећа изведеног у зеленој, пурпурној и жутој боји. Ореол Христа и поље нише на којем је приказано његово попрсје оивичено је светложутим бордуром.

Макар колико се радило о готово незнатном остатку живописа у овој цркви, у односу на некада постојећу фреско-површину, чини нам се да смо сасвим близу могућности да откријемо неке елементе у овом сликарству који га чине блиским и сродним са својствима неких фреско-целина, сачуваних у потпуности или делимично. По општем утиску, цртежу, колористичком третману, начину моделације као и облику слова сигнатуре, попрсје Исуса Христа уклапа се у оно наше ликовно наслеђе четвртних и петих деценија XVII века које се у стручној литератури везује за сликарско стварање мајстора Митрофана и његов круг који су живели и радили у време пећког патријарха Пајсија.³⁶ У мери коју је дозвољавао само незнатан део сачуваног живописа у овој цркви, извршили смо упоребења његових одлика са особинама фресака оних цркава које су живописане нешто пре ковиљске цркве и које се налазе у релативној близини Ковиља. Без тешкоћа је могло бити уочено да стилска сродност карактерише представу Исуса Христа из Ковиља са делимично сачуваним фигурама у цркви Св. Алексија Божјег Човека у Милићима код Студенице која је живописана 1637. године,³⁷ са фрескама у тзв. Доњој испосници — цркви Св. Покрова Богородице код Студенице.³⁸ Несумњиве стилске блискости присутне су између сликарства у Ковиљу и фресака у наосу цркве Св. Благовести под Кабларом.³⁹ Исте релативне подударности уочавају се код појединих ликова у наосу и припрати цркве Св. Николе у Жежевици код Чачка.⁴⁰ Нешто мања али евидентна заједничка стилска обележја запажамо и на извесним фигурама у живопису цркве Св. Николе у Овчарско-кабларској клисури и то у припрати, насталом 1637. године.⁴¹

Врло се лако на живопису цркве Св. Николе у Ковиљу могу уочити они елементи који су карактеристични за иконопис. То се односи на начин обраде физиономије, одеће и моделовање руку. Уосталом, група сликара из које је познат само Митрофан, а у којој по свој прилици треба тражити аутора фресака у ковиљском Св. Николи, изводила је иконописна дела и фреске. Стога је на фрескама чији су они аутори видљиво прожимање оних сликарских поступака који су својствени иконама.⁴² Разуме се да само једна фреска не пружа довољно података за дубљу анализу зидног сликарства ове цркве, нити обезбеђује услове у потрази за ширим аналогијама, али нам овај живопис, сачуван у незнатном обиму, ипак сведочи да се по свом квалитету може сврстати међу вреднија сликарска остварења прве половине XVII века.

Црква Св. Николе добила је истовремено кад и живопис ико-

ностас који је до данас, на жалост, сачуван само делимично. Царске двери, престоње иконе, крст са распећем и други делови као што су протезисне и тзв. горње двери, настрадали су, вероватно, у неком од пожара. Од читаве архитектуре иконостаса данас се у цркви налази само деизисна плоча. Представе Деизиса са апостолима изведене у темпери, потпуно су уништене. На деизисној плочи, која је саздана од једноделне даске неког бољег дрвета, данас је очувана само дуборезна орнаментика, док су украси изведени у гипсу на стопама и капителима стубића и луковима потпуно уништени. Цела плоча је својевремено премазана једним прљавим и неукусним тоном сивозелене боје која јако деградира рељефност орнаменталног система. На плочи су обликована посебна поља (22 × 39 цм) уоквирена стубићима са стопама и капителима који придржавају лукове. Стубићи, чија је висина са стопама и капителима 21 цм, обрађени су у виду тордираног ужега. Они се наслањају на зону која је украшена једночланим преплетом који с доње стране оивичава тордирана трака. У троугластим пољима између лукова изрезбарени су стилизовани флорални орнаменти који су типични за наш дуборез XVI и XVII века. На аркаду, коју сачињавају стубови и лукови плоче, наслања се зона ширине 6 цм која је украшена системом флоралних орнамената у који су укомпоноване различите цветолике и листолике представе дате у поједностављеном преплитању (сл. 13).

Судећи по лепоти и вештини орнаментисања архитравне плоче, може се закључити да се она уклапала у изванредно складну и лепу архитектонску-ликовну целину иконостаса. Најлепши и најкомплетнији акценти дуборезне иконостасне творевине: двери и крст са распећем нису очувани, па је стога тешко доносити суд о стварној дуборезној вредности овог иконостаса. О сликарским својствима иконописних представа, с обзиром да оне уопште нису сачуване не може бити говора. Па ипак, оно што деизисна плоча у данашњем свом стању садржи, допушта да се изрекну бар најопштије оцене како о њој самој тако, у извесној мери, и о иконостасу, односно о његовим дуборезним карактеристикама. По својој чисто изведеној орнаментици и рељефности, плоча индицира да је иконостас ове цркве представљао једно од бољих дуборезних остварења у нашем оворсном и ововременом наслеђу. Не би било претерано смело рећи да се он као дело даровитог и способног дуборесца, а свакако и иконописца, може сврстати, да је сачуван, у антологијске творевине српског дубореза XVII века који по свом фонду нити је обиман, нити довољно сачуван.

Иако је у нашој науци било лепих покушаја да се истраже и проуче основни стваралачки токови српске дуборезне делатности и њеног развоја па чак и комплексних и синтетичких захвата у виду исцрпних студија,⁴³ ипак је више занимљивих и вредних дуборезних ансамбала остало у потпуности необелодањено и у незаслуженој анонимности. У неистарженим и непубликованим црквама XVI и XVII века налазе се делови већих иконостасних целина. Један од таквих већих фрагмената јесте ова деизисна плоча која је, уосталом, као и сам манастир, остала неучена и ван научног интересовања. Поседујући упадљиве дуборезне вредности, она заслужује стилска разматрања у којем смислу ћемо учинити извесне покушаје. Пре свега, поставља се питање када је настао иконостас и ко је његов аутор? Треба претпоставити, као што је већ наглашено, да је црква, да би била освећена и да би могла да служи, добила иконостас непосредно после градње. Имајући у виду логичан закључак да је живопис настао одмах по завршетку архитектуре (тј. 1644.), целисходно је констатовати да је иконостас у свом дуборезном и иконостасном остварењу настајао или упоредо са осликавањем зидних површина или по самом завршетку декорисања цркве, као што је случај са многим црквама из овог времена и раније.

Трагајући за стилским аналогијама, дошли смо до сазнања која указују на блиске сродности између ковиљског иконостаса и неких ововрсних остварења крајем прве половине XVII века и на почетку друге половине овог столећа. Ове стилске сродности морају се схватити са извесном резервом, с обзиром да деизисна плоча не представља комплетан материјал да би пружила прилику за потпуније паралеле са сачуваним материјалом из овог периода. Међутим, обрада плоче, као дело једне раније постојеће целине, допушта могућност упоређивања у најпотпунијем смислу са ововрсним деловима сачуваних иконостасних дуборезних целина. Полазна основа за закључивања по овом питању били су нам напред изнесени подаци о уоченим аналогијама између живописа ове цркве и фресака у наведеним објектима.⁴⁴ По свој орнаментици, начину резбарења и стилским својствима, деизисна плоча из Ковиља сасвим је блиска дуборезу сачуваних и познатих иконостаса и њихових делова из XVII века. У размишљањима о узајамним стилским везама између живописа цркве манастира Благовештења кабларског⁴⁵ и фреске Исуса Христа као анђела Великог савета, наметала се могућност упоређивања сачуваног иконостаса из цркве овог манастира⁴⁶ и ковиљске деизисне плоче. Одмах су нам пале у очи несумњиве сличности у на-

чину обраде орнаментике, али се никако не може говорити о некој подударности. Благовештењски иконостас, чије се дуборезбарство и иконопис, на основу сачуваног записа на престоној икони Богородице са Христом⁴⁷ приписује мајстору Митрофану, сврстава се међу наша најлепша остварења XVII века, на коме су дошле до изражаја најлепше одлике дубореза пећке школе и тенденције за усвајањем нових решења, односно превазилажења раније познатих и често експлоатисаних орнаменталних мотива традиционалних обележја. Деизисна плоча из Ковиља саздана је, међутим, строжим схватањем и ослоњена на традиционалним решењима која не показују тежњу за усвајањем и развијањем барокних елемената који ће добити најадекватнију примену на иконостасима Светогорске дуборезне школе.⁴⁸ За разлику од ове, деизисна плоча из Благовештења у својој орнаментичности нема мотив преплета толико карактеристичан за творевине, чији су мајстори окренути традицији. Уместо преплета употребљена је таласаста гранчица полупалмете. Заједнички мотив за обе плоче јесте флорални систем уплетених елипси везаних у дугу хоризонталу. Помније и у форми нешто друкчије као и виртоузније изведена је благовештењска плоча чији су стубићи аркаде дати, такође, у виду тордираног ужета. Она делује лакше, динамичније и оставља утисак лепше пропорционалности. Одликујући се ипак неким заједничким елементима не само са иконостасом из Благовештења, већ и са осталим из 40-тих и 50-тих година XVII века, може се закључити да је деизисна плоча из Ковиља, односно читав иконостас, дело непознатог мајстора из половине XVII столећа, који је припадао кругу стваралаца везаних за стилска схватања зографа Митрофана.

НАПОМЕНЕ

1. У том смислу најозбиљније доприносе учиниле су наше редовне научне и стручне публикације, затим повремени издања појединих институција и академија. Најзад, самосталне књиге, монографије, студије и чланци објављени посебно или у оквиру појединих едиција пружају довољно документационог и научног материјала за сагледавање основних обележја у континуитету развоја уметности и културе српског народа. Посебну пажњу заслужује књига академика др Светозара Радојичића - **Старо српско сликарство**, Београд 1967, која представља синтезу дугогодишњег проучавања нашег средњевековног живописа. Исто тако појава књиге др Сретена Петковића: **Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614**, означава прекретницу у систематском изучавању зидног сликарства у тзв. турском периоду.

1а. Митрополит Михаило, Православна српска црква у књажевству Србији, Београд 1874, 69.

2. Манастир Ковиље, Гласник Географског друштва, Београд 1922, св. 7 и 8, 176-178.

3. Др Владимир Р. Петковић, **Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа**, Београд 1950, 147-148.

ВИДИ: **ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE I ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI, ZAGREB, IZDANJE LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA.**

5. Р. Ускоковић је на страни 176 наведеног дела забележио интересантну причу старијих људи по којој је некада црква манастира Ковиља била на левој страни реке Ношнице у кршевитом и тешко приступачном месту Гају под брдом Стјеник. На овом месту данас су уочљиви трагови насеља. Ту се налази извор који народ назива „светом водом“ и у чију моћ исцељења и лековитости верују. Некада давно, по тој причи, с тог места цркву је пренео „св. Арханђео“ на данашњу локацију, под вис који се некада звао Ковиље, о чему нас обавештавају и старији извори. Види такође: Радослав Љ. Павловић, Како су код нас цркве „летеле“, Београд 1961, 4 и 5.

6. Р. Ускоковић, Наведено дело, 176.

7. Др Владимир Р. Петковић, **Св. Петар Коришки**, Наведено дело, 244; Бурђе Бошковић и Радивоје Аљубинковић, **Испосница Петра Коришког**, Старинар VII-VIII, 1956/57, 91-111; Гојко Суботић, **Пећинска црква арханђела Михаила код Струге**, Зборник Филозофског факултета у Београду, VIII, 1964, 299-331; Бошко Бабић, **Пећинска црква светог Лазара у Тиквешу**, Зборник за ликовне уметности, Н. Сад, 1967, 3, 161-170. Низ цркава испосничког типа које нису истражене ни публиковане налазе се у Македонији, Космету и Санџаку. Најважније овакве пећинске цркве у Санџаку су црква Св. Арханђела у Црној Реци код Тутина и црква у Паљево између Тутина и Н. Пазара. Обе цркве нису публиковане.

8. Придворица се спомиње у Немањиној повељи датој манастиру Студеница као боравиште монахиња, што значи да је у време оснивања Студенице, Придворица већ била устројена као манастир. Види: Др Владимир Петковић, Наведено дело, 263; А. Дерко, **Монументална декоративна архитектура у средњовековној Србији**, Београд 1953, 77 и 108; Др VOJISLAV KORAC, **PRIDVORICA, ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI Zagreb 1966. IV, 22, i dr.**

8а. Гласник српског ученог друштва, 42, 16.

9. Гласник Српског ученог друштва, LVI, 345 и Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, 1902, I, бр. 1389.

10. Р. Ускоковић, Наведено дело, 177.

11. Због своје занимљивости и важних података о Ковиљу које садржи запис доносимо у целини, иако га је објавио Љ. Стојановић, Наведено дело, бр. 1389:

Гавриџа милостию вожеію архієпископъ пек(ски). Сла светаа и душеспасна кнѣга, глаголемн тетрѡшеуаггеіе мнѣ смѣрен'наго послѣдногѡ прѣстав'ника вѣликихъ цркви м пек(скихъ), и дах ю на благословѣніе и просвещеніе монастырѡ своемѡ светаго архістратига Михаила и Гавриџа вѣ подкрпліе гврн зовшм Ковиле, вѣ новѡю црковѡ светаго архієрєд и чудотвор'ца Христова Николаа вѣ прѣдѣльнхъ и островѣхъ (!) Старшга Блаха. Слама же мн смѣрѣны, когда же вѣх'мо (вѣ) Раш'кѣн епар'хін, обрѣтохшм' сіе светое мѣсто запѣстило ѡ многих' врѣменѣ и ныким' брѣгшмо вѣ лѣто ꙗ З'Р'Н'Б', и вѣждемех' трѡдолюбаз'нѣ, имѣхмо любов'вѣ светымъ божїимъ архістратигшм, и вѣрѡзих'мо некое кеіе и воденице, и монастыр'скѡ землю шсвободншм иже прѣжде запѣтѣла и нѣзнаема беше и еше прѣикѡпншм неколико нывѣ и ливад' и приложншм вѣ светѣи обитѣли и прѣвншм' тоу нѣкое врѣме. И пакы иже манїем' прѣвлагаршм владикымъ моего Христа вѣзыдшм' на сы светымъ прѣстолѣ срѣвскихъ архієпископїе. Нѣ, штцїн и братїе, кого благы богъ произволит' по нашемъ ѡхожденїю, не завѣдете светѡю обитѣлѣ, молви рѡдн и застѣпанїа светых' божїих' архістратиг' понѣже днїн вѣка сегшм прѣходет' ико знак' травнїн... на сѣмѣ свѣте іакоже и не бих'мо. Писах' вѣ лѣто ꙗ З'Р'Н'Б'.

12. Р. Ускоковић, Наведено дело, 177.
13. Гласник Српског ученог друштва, LVI, 194.
14. Споменик Српске краљевске академије наука, књ. 42, 194.
15. Љ. Стојановић, Наведено дело, II, бр. 2474.
16. Објављен је најпре у Дабро-босанском источнику, 1891, 341.
17. Љ. Стојановић, Наведено дело, III, бр. 5957.
18. М. В. Веселиновић, **Српске калуђернице**, Глас Српске Краљевске академије, књ. 80, 217 и Љ. Стојановић, Наведено дело, II, 3376.
19. Наведено дело, 178.
20. Љ. Стојановић, Наведено дело, III, бр. 5818.
21. Љ. Стојановић, Наведено дело, II, бр. 3376.
22. Љ. Стојановић, Наведено дело, II, бр. 3460.
23. Љ. Стојановић, Наведено дело, II, бр. 3482.
24. Вероватно је то иста Софијана каја је манастиру поклонила казан. Види фус ноту 22.
25. Р. Ускоковић, Наведено дело, 178. Аутор износи податке из народних казивања о томе како је манастир почетком XIX века јако настрадао због убиства неког Турчина Босе. Наиме, Турчин се завадио с једним калуђером који му није хтео дати неке чарапе. У свађи калуђер убије Турчина и баци га у Ношницу на месту које се данас зове Босов вир.
26. Р. Ускоковић, Наведено дело, 178.
27. Наведено дело, 178
28. F. Cabrol H. Leclerg, *Distionnaire d'archéologie chretienne et de liturgie*, XI, 1, Paris 1933, 905.
29. Војислав Кораћ — Војислав Д. Бурић, **Цркве с прислоњеним луковима у Старој Херцеговини и дубровачко градитељство XV-XVI века**, Зборник Филозофског факултета, Београд 1964, VIII, 561-599. Обрађујући цркве с овим конструктивним елементима аутори указују на приморско порекло прислоњених лукова, приписујући објекте са оваквим луковима дубровачким мајсторима и њиховим ученицима. Очигледно је да се грађевине у Србији са оваквим конструктивним одликама тешко могу довести у везу са дубровачком градитељском традицијом.
30. Б. Бошковић, **Манастир Милаи на Лиму**, Старинар, 1938, 94. Слични фрагменти налазе се у рушевинама манастира Милаи код Пријепоља које Б. Бошковић на основу аналогија са сличном пластиком у овчарско-кабларским манастирима датира у крај XVI или почетком XVII века.
31. Vojislav J. Đurić, *Raška škola — zidno slikarstvo*, Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb MCMLXVI, 59. и Др Светозар Радојичић, **Старо сликарство**, Београд 1966, 39.
32. Види фус ноту бр. 11.
33. На источном довратнику јужних врата уклесан је натпис који гласи: **Ова врата отворио на овоме краљу сватому кметџу Марко Секулић і Грша Бојовић о своји трошци 1856 г.**
34. Види: Арх. Иван Здравковић, **Избор грабе за проучавање споменика исламске архитектуре у Југославији**, Београд, 1964.
- 34а. Овакви случајеви, на пример, нису били ретки у Босни и Херцеговини Види: **Đeko Mazalić, Leksikon umjetnika BiH, Sarajevo 1966.**
35. Међу овим споменицима запажено место заузимају мало познате и непубликоване цркве у Новопазарском Санџаку — црква Св. Николе у Штитарима, црква Св. Димитрија у Јаначком Пољу и црква Св. Петра и Павла у Попама. Утицај исламске архитектуре на неке цркве у Босни проницљиво је уочио и на њих указао Андреј Андрејевић, асистент Филозофско-историјског факултета. Види: Прилог проучавању исламског утицаја на умјетност XVI и XVII века код Срба у Сарајеву и Босни и Прилози за проучавање историје Сарајева, књ. I, Сарајево 1963, 51-73.
36. Светозар Радојичић, **Мајстори старог српског сликарства**, Београд 1955, 89-90; Мирјана Ђоровић — Љубинковић, **Пећко-дечанска иконописна школа XIV XIX век**, Београд MCMLV, 12, 13.
37. Сретен Петковић, Наведено дело, 78.

38. Ова црква није проучена нити публикована. С обзиром на видљиве аналогije између њеног живописа и фресака у Милићима, могли смо да констатујемо да је живописана приближно истовремено кад и црква у Милићима.

39. В. Петковић, **Српски споменици XVI-XVIII века**, Старинар, н. р. VI, Београд, 1911., Исти, **Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа**, Београд 1950, 27-29? Радомир Станић, **Благовештење под Кабларом**, Градац, Чачак 1963, I и II, 35-44 и 48-59.

40. В. Петковић, **Српски споменици XVI-XVIII века**, Старинар, н. р. VI, Београд 1911, 186-193; Исти, **Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа**, Београд 1950, 132-133; Сретен Петковић, Наведено дело, 208-209.

41. В. Петковић, **Српски споменици XVI-XVIII века**, Старинар, н. р. VI, Београд 1911; Исти, **Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа**, Београд 1950, 222-225; Душанка Ранковић — Вучићевић, **Манастир Никоље у Очарско-кабларској клисури**, Градац, Чачак 1964, II, 32-56.

42. Оваква иконописна својства на неким фрескама у цркви Св. Николе у Очарско-кабларској клисури врло добро је уочила и формулисала Душанка Ранковић — Вучићевић, Наведено дело, 46.

43. Др Мирјана Ђоровић — Љубинковић, **Средњовековни дуборез у источним областима Југославије**, Београд 1965.

44. Види фус ноту бр. 39, 40 и 41.

45. Види фус ноту бр. 39.

46. Вредност и значај благовештењског иконостаса први је уочио и објавио нађене фрагменте: **П. Покршкннъ, Православная церковная архитектура XII-XVIII стол. Въ нынѣшнемъ сервскомъ королевствѣ, С. Петербурга, 1906, Т. XLIII-XLV.**

Касније, њима се детаљније позабавила Мирјана Ђоровић — Љубинковић, **Пећко-дечанска иконописна школа XIV-XIX век**, Београд, MCMLV, 12-13 и Наведено дело, 103-105.

47. Овај запис први је објавио Милосав Протић — Гучанин, Драгачево и његови славни синови, Ниш. 1940., 26-27.

48. М. Љубинковић, **Хиландарски зборник**, Београд 1966, 1, 119-139.

LE MONASTERE KOVILIE

Le monastère se trouve au village Smilievac près de Ivanica. Son nom vient de la colline Kovilie. On a écrit très peu sur lui, de sorte qu'il est resté presque inconnu.

L'ensemble du monastère est composé de deux églises: celle du St. Archange et celle de St. Nicolas. La première date du Moyen Âge. Tout indique qu'elle a été construite durant la première moitié du XIII siècle. C'est une petite construction d'architecture très modeste. Sa paroi septentrional s'adosse au rocher. Par son caractère et sa situation elle appartient aux églises grottes du type ermitage. Sa base à nef unique avec abside en demi-cercle elle est couverte de demi-voûte et l'abside d'une semi-calotte. Les parois intérieures ont été entièrement décorées des fresques dont il ne reste qu'une partie insignifiante endommagée au point d'exclure toute analyse iconographique et de style. La mieux conservée est la figure du Christ Pantocrator dont les caractéristiques plastiques laissent supposer que cette peinture date de la première moitié du XIII siècle.

Une inscription nous apprend que le monastère, dont nous n'avons par ailleurs aucune donnée éclairant son passé a été renové en 1644, année où fut construite l'église St. Nicolas. Le donateur de la reconstruction du monastère et de la seconde église fut le métropolite de Rachka, c'est à dire indirectement le dernier des patriarches de Peć, Gavriilo. L'église de St. Nicolas à une nef se terminant à l'Est par l'abside de l'autel, semi-circulaire à l'intérieur et pentagonale à l'extérieur. Le naos est surmonté d'une couple aveugle, c'est à dire d'une calotte, reposant sur des arcs soutenus par des pylastres, construite à l'aide de pendantif. Le narthex est voûssé — recouvert d'une semi-voûte et l'exo-narthex ajouté plus tard est oiffé d'une calotte. L'architecture de l'église révèle certains éléments constructifs islamiques.

Des fresques datant de 1644 il ne reste que le buste du Christ en ange du Grand conseil se trouvant dans la niche au-dessus du portail occidental. Certaines caractéristiques de style indiquent la parenté de ces fresques avec la peinture murale de l'église de St. Alexis homme de Dieu à Milići près de Studenica et des fresques de l'Ermitage inférieur également près de Studenica. Le panneau du Deisis est le seul fragment authentique de l'iconostase d'origine dans cette église. Les parties iconographiques du «Deisis» et des apôtres ont été détruites mais les sculptures en bois sont conservées et ces ornements indiquent par leurs caractéristiques de style, la ressemblance avec des bois sculptés des icônes attribuées au zoographe Mitrophan.

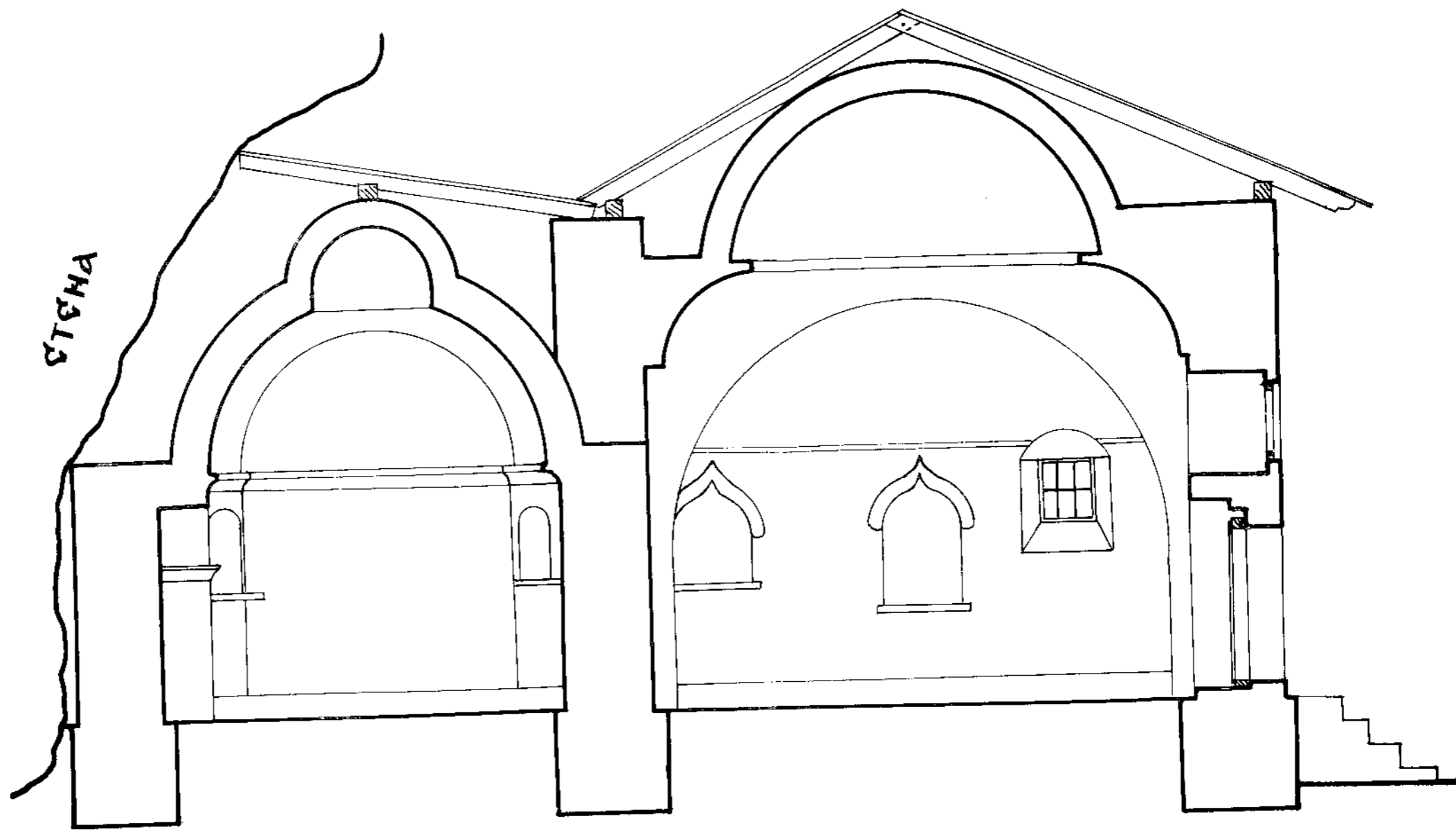
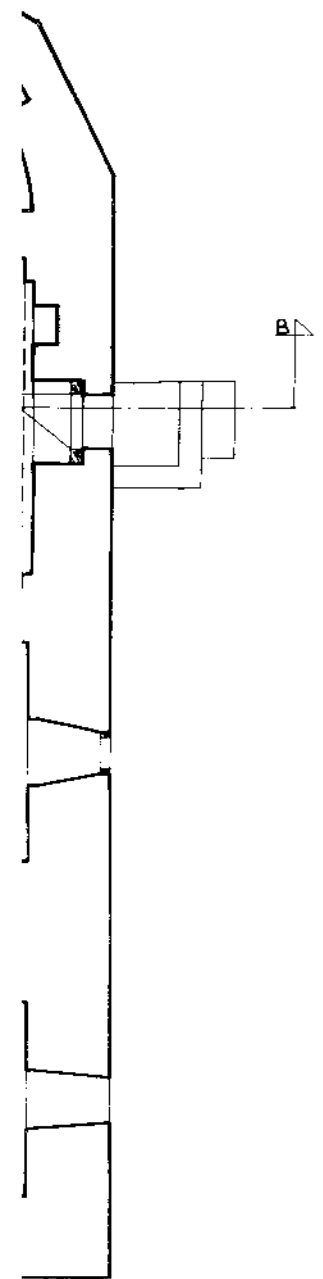
Rađomir Stanić

Сл. 1 — Манастир Ковиље, источна страна

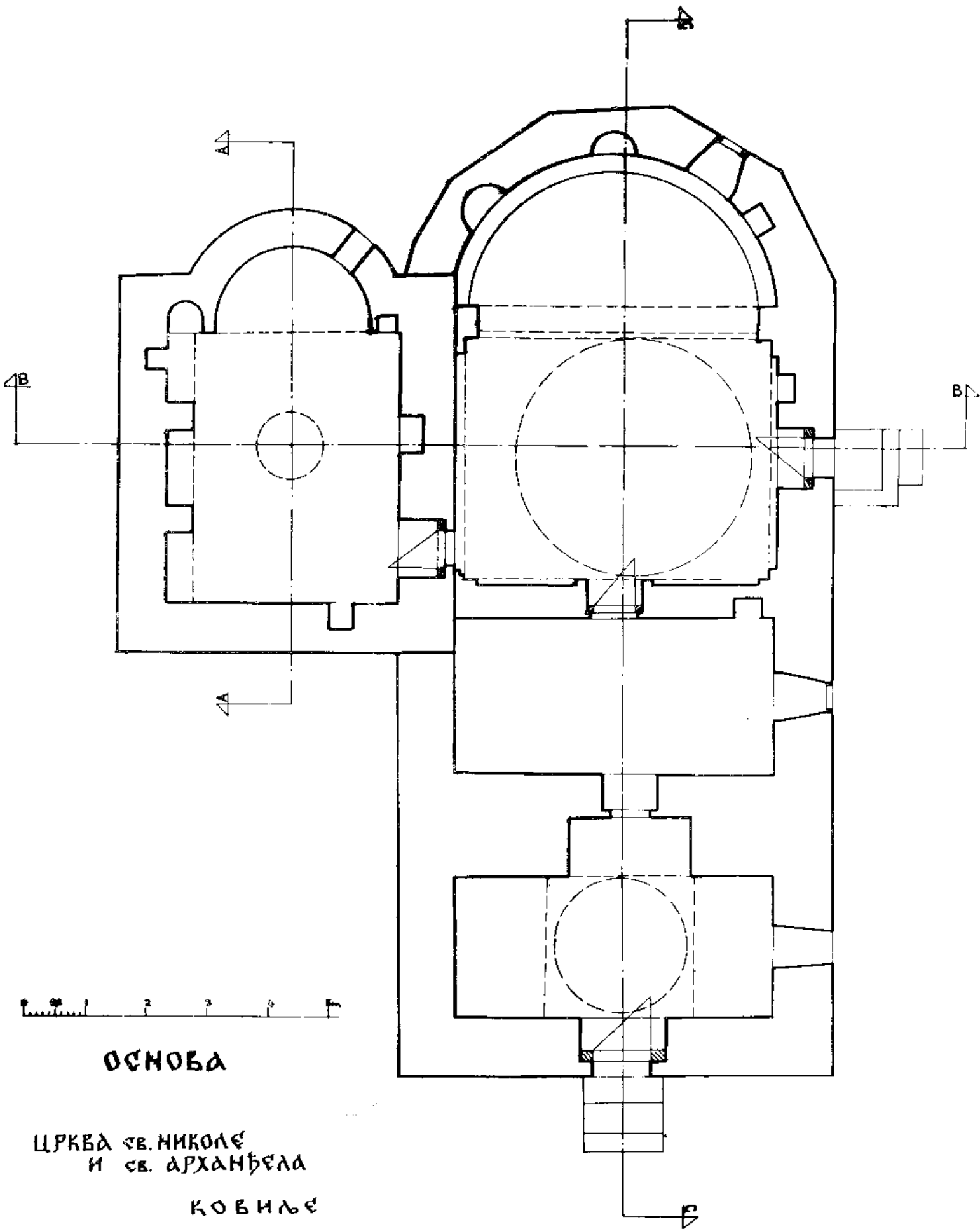

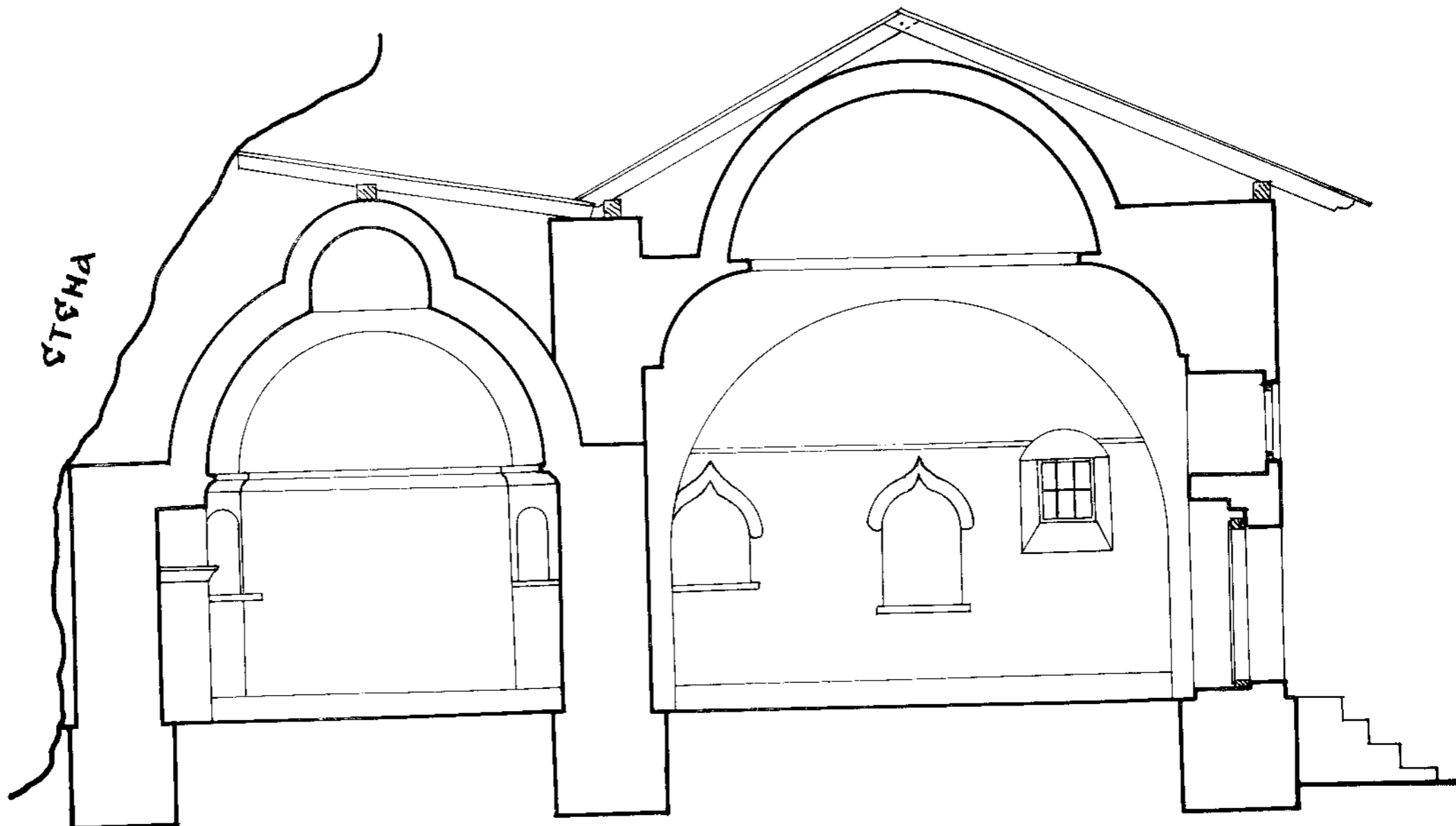
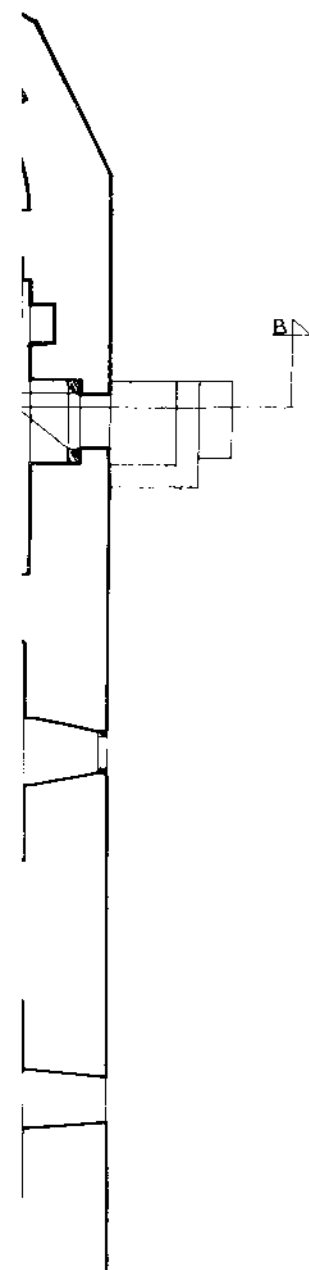
Сл. 2 — Манастир Ковиље, западна страна

ПРЕСЕК В-В

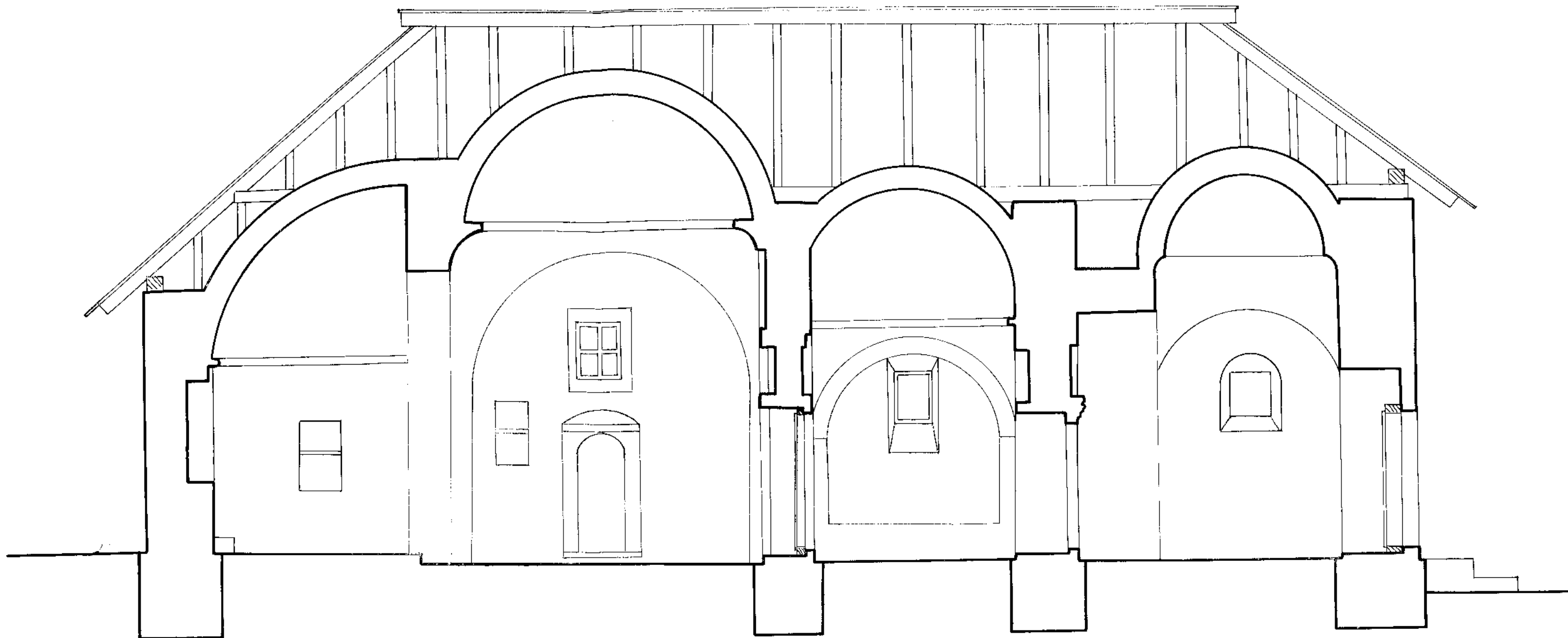
ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ
И СВ. АРХАНЂЕЛА
КОВИЉЕ

ПРЕСЕК В-В

ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ
И СВ. АРХАНЂЕЛА
КОВИЉЕ

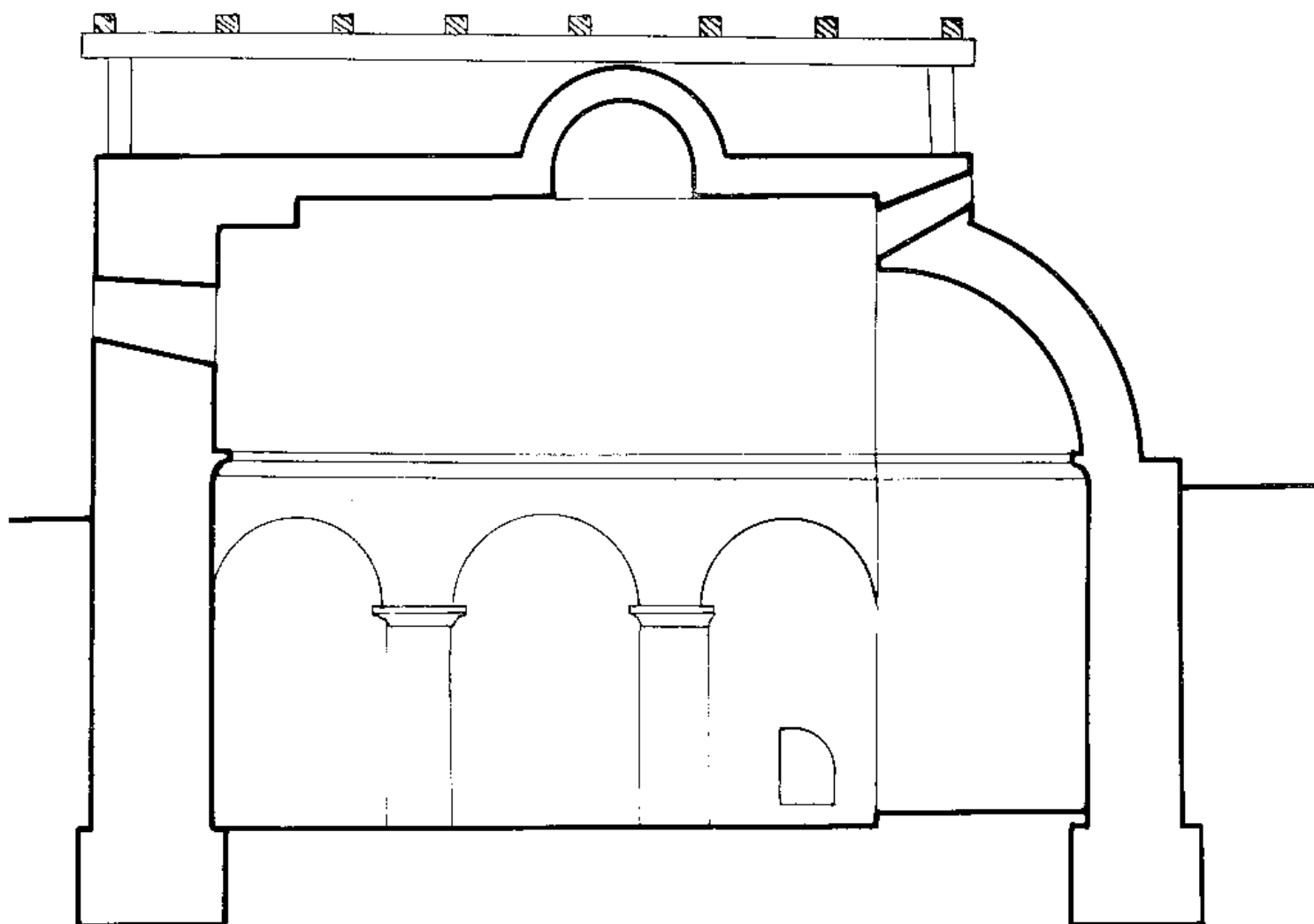

0 0,5 1 2 3 4 5m

ПРЕСЕК С-С

ЦРКВА СВ НИКОЛЕ

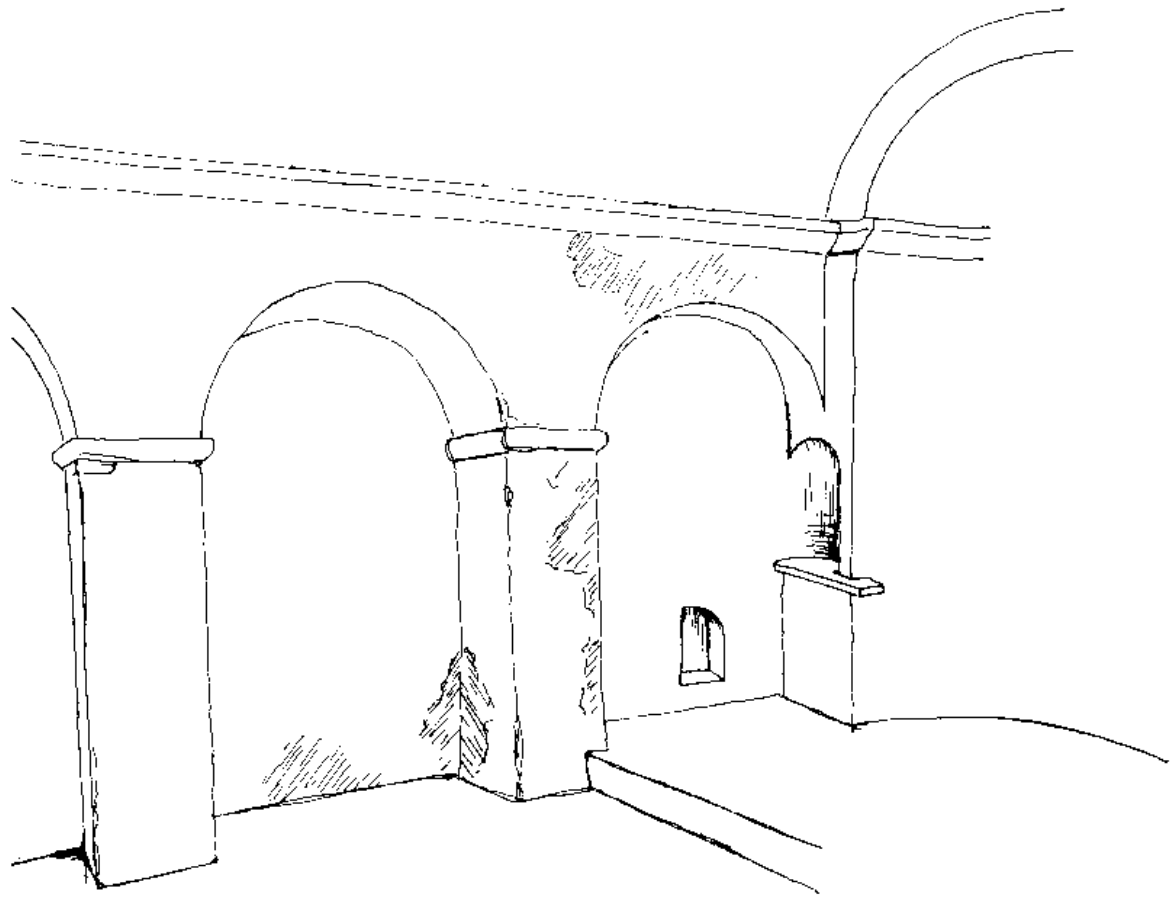
КОВУЛЬЕ

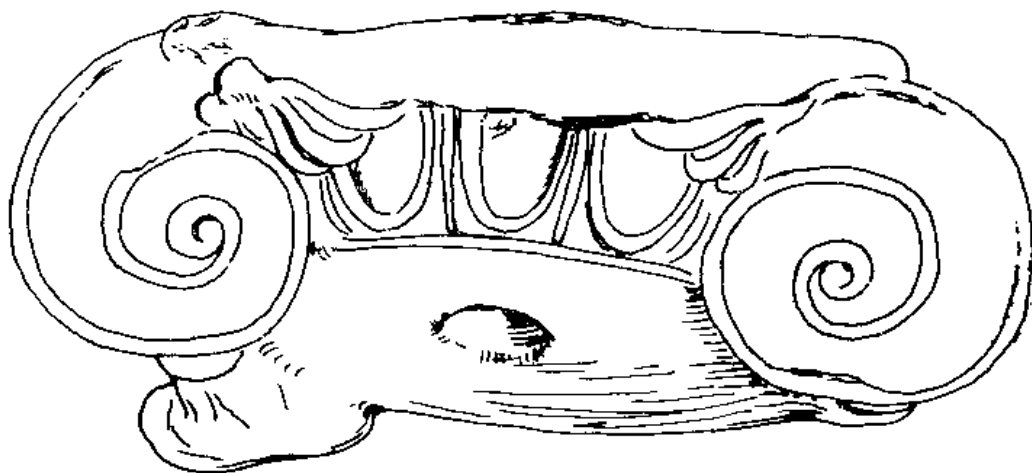
0 0,5 1 2 3 4 5m

ПРЕСЕК А-А

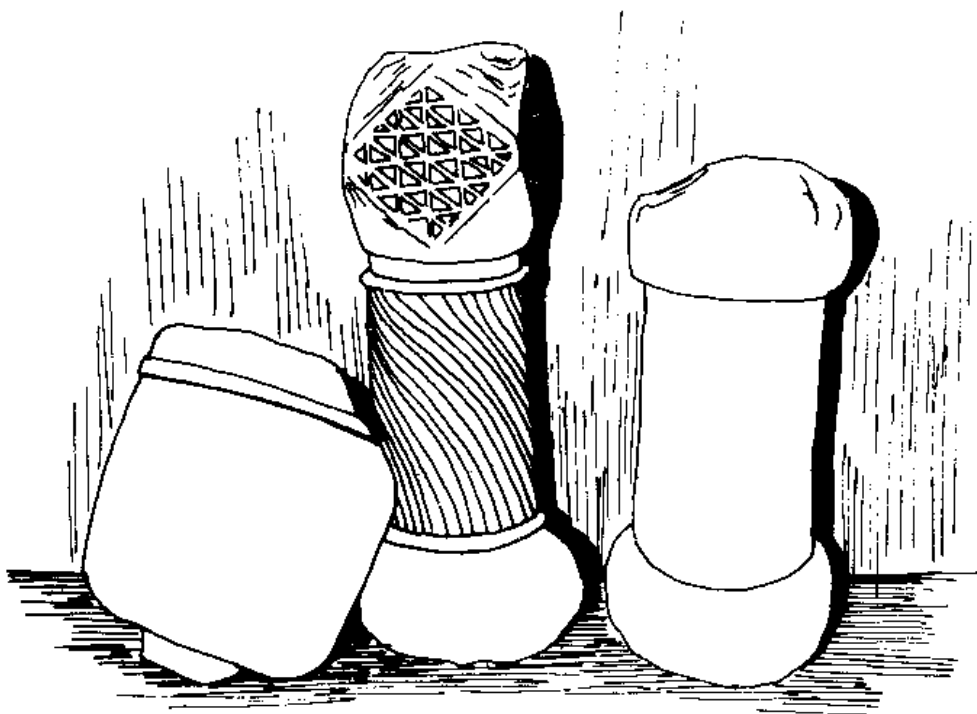
ЦРКВА СВ. АРХАНЂЕЛА
КОВИЉЕ

Сл. 7 — Перспективни изглед прислоњених лукова у цркви св. Ахранбела

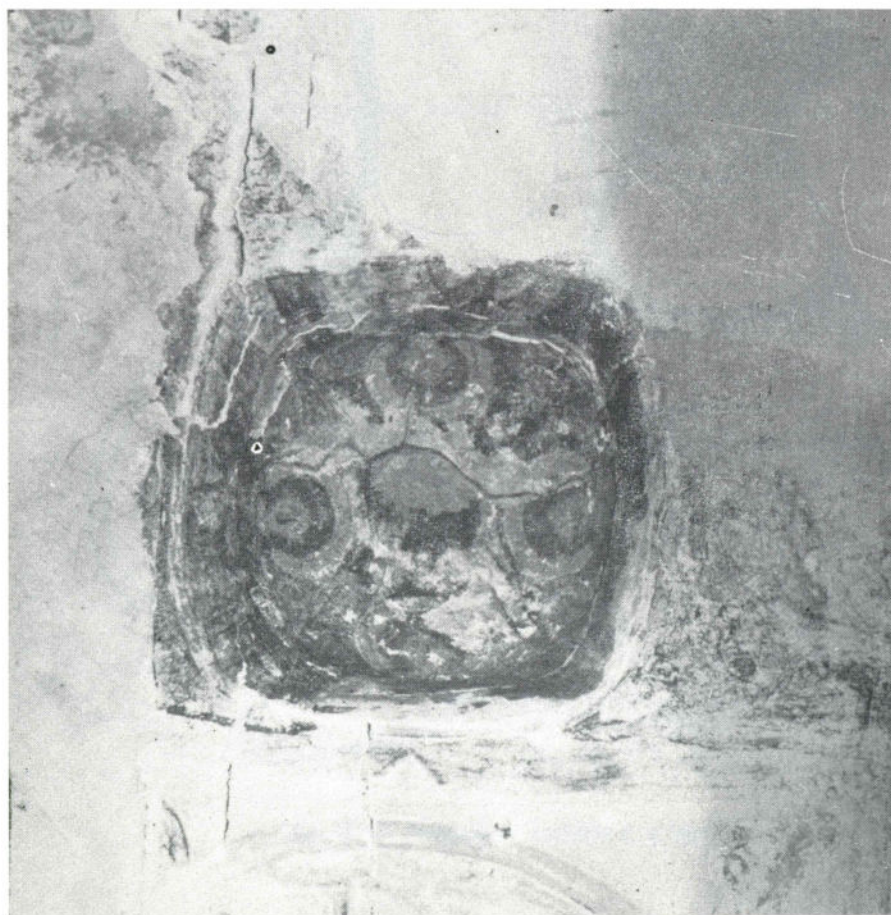
Сл. 8 — Антички капител у цркви св. Арханбела

Сл. 9 — Фрагменти мермерних свећњака у цркви св. Арханђела

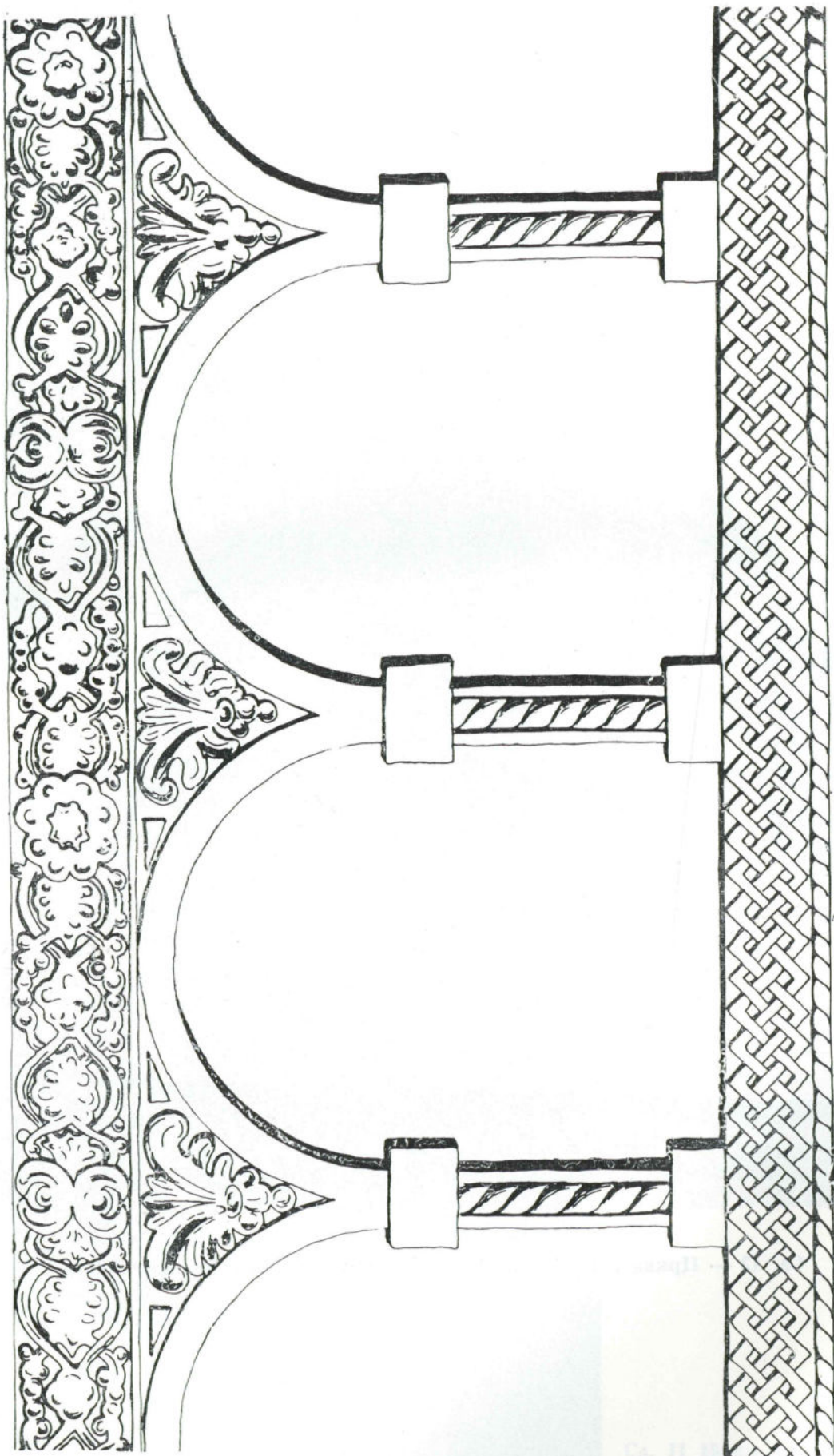
Сл. 10 Црква св. Арханђела,
Исус Христос —
Пантократор

Сл. 11 Црква св. Арханђела,
Непозната сцена са четири
анђела

Сл. 12 — Црква св. Николе, Исус Христос као Анђео Великог савета

Сл. 13 — Дејисна плоча у цркви св. Николе детаљ

Сл. 14 Црква св. Арханџела ,портрет непознатог светитеља

Сл. 15 — Црква св. Арханђела, фреске на своду храма